

GÖKALP SOSYOLOJİSİNDE AYDIN SINIFIN YAPISI*

Orhan TÜRKDOĞAN**

19. yüzyılın ilk yarısında, Batı'da sosyoloji bilimsel bir disiplin olarak doğuyordu. Osmanlı'ya yansması ve biçimlenmesinde bir toplumsal aktör olarak Gökalp önemli rol oynuyordu. Fransız Devrimi ile başlayan ulus-devlet oluşumları Balkanlara kadar uzanmış, 1847-1849 yılları arasında Lehistan ve Macaristan'da başlayan millileşme akımları, Rusya ve Almanya'nın baskıları sonucu, 1849 yılının Ağustos ayında binlerce Leh-Macar hatta İtalyan kökenli mültecilerin ülkemize sığınmasına yol açmıştır. Bu mültecilerin önemli bir kesimi, ülkelerinde ulus-devlet oluşumunu hazırlamak isteyen üst düzey seçkinlerdi. Çoğu kısa süre içinde Osmanlı yönetiminde stratejik yerlere gelmek suretiyle -deyim yerinde ise- elitist sirkülasyona yeni bir hız vermişlerdir. Gerçekte, Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Jön Türk hareketlerinin başlatılması, özellikle ümmet ideolojisi karşısında milletleşme sürecinin gündeme gelmesinde bu sığınmacıların etkin rolü unutulmamalıdır. Bilindiği üzere, Osmanlı'da Türkçülük ideolojisinin baş aktörü Mustafa Celalettin Paşa bu sığınmacılardan ilk akla gelenlerden biridir.

Hanedan-i Osmani veya Patrimonial yönetimin, bir varlık nedeni olarak kabul etmesi gereken asabiye bilincini (community feeling), yüz yıllarca dışlayarak, ümmet ideolojisine kenetlenmesi karşısında, bu sığınmacı aydınların birer kültürel taşıyıcı olarak toplum yapısına aşılama çabaları Türkçülük akımı, şimdi bir karşıt tez olarak gündeme geliyordu.

Osmanlı toplum yapısı, artık 1865'lerden itibaren giderek güçlenen ümmet-millet ikileminin (dyadic) çarpışması içine girmişti. Toplum dinamiği, hiç de alışık olmadığı bu kaostan nasıl kurtulabilecekti? Bu bölünmelerin hikmet-i vücudu (raison d'etre) ne idi ?

* İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü tarafından 25-26 Ekim 2004 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiş olan *Türkiye'de Sosyoloji - Ziya Gökalp Sempozyumu* konulu toplantıda sunulan aynı başlıklı bildirinin metnidir.

** Prof. Dr., A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

1900'lerden itibaren İslamcı ve Türkçü akımlar, bu temel sorunların nasıl çözümlenebileceği hususunda adeta kutuplaşmışlardı. Artık, yeni bir dönem başlıyordu. Batı'da, Rönesans ve Reform hareketleriyle gelişen bireyci ve özgürlükçü akımlar Aydınlanma çağını müjdeliyor, monarşiler yıkılıyor, Cumhuriyetçi düşünce sistemi kitleler tarafından uygulama alanına aktarılıyordu.

1835 yılında Fransa' da doğan sosyoloji bilimi, Osmanlı sınırlarına girmeye başlamıştı. Bu yeni bilim dalı, artık toplumların bunalımlardan nasıl kurtarılabilir, çözüm yollarının neler olabileceği hususunda bir takım yeni yöntem ve yaklaşımlar da ortaya koyuyordu.

İşte, bu tarihsel bunalım döneminde, sosyolojinin (içtimaiyat) yöntem ve kurallarını da kullanmak suretiyle, ulus-devlet oluşumunun alt yapısını meydana getiren "Türkçülük" akımı gündeme geliyordu.

Ümmet-millet ayrışımında Gökalp, gözlendiği üzere, tamamen bilimsel bir disipline -sosyolojiye sığınarak- sorunların çözümlenmesini istiyordu. Bu tür bir yaklaşım, Gökalp sosyolojisinin entelektüel yaşantımıza ilk girişini de ortaya koyuyordu.

Cumhuriyet ideolojisi veya Kemalist sistem, Gökalp sosyolojisinin temelleri üzerine kuruluyordu.* Artık, "Ümmet"ten "millet"e geçiliyor, bu oluşumun ideolojisi de "Türkçülük-Milliyetçilik" akımı oluyordu. Ümmetten millete geçişin metodolojisi de, "Türke dönme" veya "Türkleşme" olgusu diyebileceğimiz yeni bir yaklaşımdı. Tamamen, sosyoloji disiplinin kuralları içinde konu ele alınıyor ve işleniyordu.

Ulus-Devlet süreci veya milletleşme niçin "Türk'e" dönüş oluyordu?

İşte, Gökalp sosyolojisinin temel hareket ettirici unsuru bu noktada yoğunlaşmaktadır. Çünkü, Osmanlı kuruluşundan yıkılışına kadar kendi öz halkını toprağa bağlı (reaya) konumuna getirmiş, askeri-sivil yönetimi veya stratejik sektörleri de yabancı soylulara bırakmıştır. Bu husus, Gökalp sosyolojisinde önemli bir dikotomidir. Çünkü, Türk toplumunu yönlendiren itici güç, milli kültürden yoksun yabancı soylu bir tabakanın eline geçmiştir. Devleti

* Mustafa Kemal:"Bedenimin babası Ali Rıza, fikirlerimin babası Ziya Gökalp, heyecanlarımın babası ise Namık Kemal'dir" diyordu. Halk Fırkasının ilkelerinin de (umdeleri) Gökalp tarafından hazırlanması direktifini veriyordu. Vefatında (1924) eşine yolladığı telinde Atatürk:"Bir radyuma benzeyen beyni sukut etmiştir. Türk milleti elim bir ziya içindedir" tarzında taziyetini bildiriyordu. Resmi yas ilan edilmiş. Balkanlar ve Sovyetlerden katılımlar olmuştu.

kuran Türk halkı milli değerleri taşırken bu yabancı soylular, Enderun' da yetişmiş, milli kültür ve değerler sisteminden yoksun, -kendi deyimi ile- "tamamen kozmopolit" unsurlardır.

Gökalp sosyolojisinde gözlediğimiz aydın-halk zıtlığı veya merkez-çevre ikiliği (dyadic), bu tarihsel oluşumun bir parçasıdır. Yeni bilimin görevi, bu ayrışımı çözümlenmek ve toplumsal entegrasyonu sağlamaktır. Ümmetçi öğretisi taraftarları -İslamcılar- ise bu yeni akımı dışlayarak, Osmanlı modelinin aynen sürüp-gitmesinde kararlıdır. Oysa, Balkanlar, Kafkas ve Ortadoğu ülkeleri, milletleşme süreci nedeniyle, Osmanlı'nın 'ümmet" ideolojisini dışlayarak, kendi öz kimliklerine yönelmişler ve Osmanlı'nın emperyalist yönetimine karşı bağımsızlık savaşlarını başlatmışlardır.

Kemalist sistem, "Türk' e dönmek, dilde-kültürde ve duyguda ortak bir paydada birleşmek için milliyetçilik akımını, düşünce sisteminin dinamik bir unsuru konumuna getirirken, aynı zamanda ulus-devlet idealinin temellerini de atıyordu.

Tüm bu sistematik girişimler, modern sosyolojinin Batı örneğinde gözlemlendiği türde, ümmetten-milllete geçişin gayret ve çabası içindeydi. Bir ulusun, yitirilmiş olan dil ve kökenlerini aramak, tarihsel kimliğine yükselmek, kendini kendinde bulmak atılacak adımların başında geliyordu. Bu toplumsal misyonu kimler yüklenecek? Kimler toplumu hareket ettirecekti? Mustafa Kemal'e göre, bunlar : "Kanlarında ve vicdanlarında Türklük cevheri aslisini taşıyan kimseler" olacaktı.**

Gökalp sosyolojisinde zengin ve çok yönlü bir kavramlar dünyası vardır. Bunlar arasında: "Güzideler, halk-aydın ayrışımı, işlenmiş kültür veya zevk (tehzib), halk-aydın ikiliği, halka yönelik davranış kalıpları, Enderun yapılaşması, halkçılık ilkesi, millet ve milli kültür oluşumları, modernleşme (asrileşme) ve Batılılaşma (garphlaşma) gibi bir çok konular yer almaktadır. Gerçekten bir kavram sosyolojisi niteliğindeki bu oluşumlar, tümü ile aydın tabakadan veya güzidelerden, bir toplumun asli unsurunu oluşturan halka doğru yönelmektedir. Bu önemli bir atılımdır. Çünkü, kozmopolitleşmiş ve dejenerasyona uğramış üst sınıfın yapay kimliği yanında, tarih boyunca

** Büyük Nutkunu okurken (1925), 31.sayfasında:"Efendiler!Asil milletime tavsiyemdir, başına geçirecekleri adamların kanlarındaki ve vicdanlarındaki cevher-i asliye dikkat etmeleri gerekmektedir", mesajını veriyordu. Nutkun sonunda yer alan Türk Gençliği'ne beyanında da : "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" demek suretiyle "Türk'e dönüşün sosyolojik boyutlarını ortaya koyuyordu.

horlanmış ve itilmiş-kakılmış “etrak-ı bi idrak” olan halk (reaya) unsuru, Gökalp sosyolojisi ile ilk hareket ettirici (prima mobila) konumuna yükselecektir.

Gözlendiği üzere, “aydının yabancılaşması” (alienation) diyebileceğimiz bir olgu, Gökalp sosyolojisinin köşe taşı oluşturmaktadır. Bu nedenle, aydının millileşmesi ve halkla bütünleşmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, bir yanda Batı uygarlığının unsurları ile yetişmiş, tamamen halkına yabancılaşmış bir üst tabaka, öte yanda Türk toplumunun tüm değerlerini taşıyan, ancak uygarlıktan yoksun halk kitlesi, işte bu husus Gökalp sosyolojisinde bir “anomia” veya norm bozukluğudur.

Kemalist sistemle Gökalp sosyolojisi, “Türkleşme” -“Türkleştirme” değil¹- sürecinde ortak bir paydada birleşmektedirler. Bunun için de bilimin yol göstericiliğinde konuya eğilmek gerekmektedir. Nitekim, Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumu (1932), ilk elde bu amaçla kurularak, dil ve tarih bilincinde birleşmek suretiyle, millet-yapmanın (nation-building) yolunu açıyordu. 1935’ de kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ de, bu doğrultuda eğitim-öğretim formasyonunu kazanmış yeni milli kadrolarla ulus-devletin gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Leh ve Macar sığınmacılarının temsil ettikleri milli değer ve kültürel oluşumları, kendi ülkelerinde olmazsa bile, Osmanlı’nın, anlamsız bir ümmet ideolojisi içinde yitirilen kimliğinde^{***} yeniden canlandırma girişimleri, buna Jön Türk’lerin katılımları, artık Cumhuriyetle meyvelerini vermeye başlayacaktır.

Bilindiği üzere, yeryüzünde ulus-devlet olma yolunu ilk kavrayan ve uygulayan ülke İngiltere’dir.² 1500’lerde İngiltere, Almanya ve Fransa’nın gerisinde iken, ekonomik alanda bu ülkeleri 1700’ lerin başında arka planda

¹ Bazı araştırmacılar, Kemalist sistemi “Türkleştirme” operasyonu tarzında yorumlamak suretiyle adeta Nazi ideolojisinin bir parçası biçiminde eleştirmektedirler (Rifat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İletişim Yayınları, İstanbul 2003. Ancak, yazar yeni bir yayınında Türkleştirme deyimi yerine “Türkleşme” sözcüğünü kullanmaktadır (R. Bali, Devlet’in Yahudileri ve “Öteki” Yahudi, s.21, 27, 109, 197-201 ve ötekiler, 2004, İletişim Yayınları.)

^{***} İslam, ümmet ideolojisine dayanan bir evrensel sistemdir; ancak gerek ayetler, gerekse hadislerle “kavmini tanıma ve kavmine hizmet etme” duygusu yanında “vatan sevgisini inancın bir görüntüsü” olarak kabul etmesi önemli kültür kodları olarak bilinmektedir. Bu nedenle, “kavim” olgusunu dışlamak İslam zihniyetiyle bağdaşmaz. İbn Haldun’un tarih felsefesinde yer alan “asabiye”(cemaat duygusu) teorisi bu alanda ilk sosyolojik örneği teşkil eder. Osmanlı, Halil İnalcık’ın da ileri sürdüğü gibi, askeri sınıfı(ordu ve yönetimi) yabancı soylulara bırakmak suretiyle Türklük kimliğini 1520 yılından itibaren yitirmiştir.

² Liah Greenfeld, The Spirit of Capitalism-Nationalism and Economic Growth, 2003

bırakmıştır. Bu atağını İngiltere milletleşme olgusuna borçludur. Çünkü, ekonomik güç Hansiatik yani yabancı kökenli grupların elinde iken yerlilik kimliğini taşıyan İngilizlerin eline geçmiş, böylece yabancılara tanınan tüm imtiyazlar kaldırılmıştır. Bu girişim, kalkınma sürecine yeni bir ruh vermiş, İngiliz iş adamları ulus çıkarları için gerektiğinde zarar etmeyi göze alabilmiş ve yerli malı kullanmayı hedeflemişlerdir. Buna karşılık, 16. ve 17.yüzyıllarda Hollanda ekonomisi dünyanın en güçlü ekonomisi olduğu halde, Hollanda aydınları ve halkı ulus-devlet kimliğini kazanamadıkları için yarışı kaybetmişler; aşırı zenginleşen küçük bir grup, ulus bilinci olmadığı için, tembelleşmiş ve sermayelerinin faizleriyle yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durum, Hollanda'nın sanayileşme sürecine katılması ve kalkınmasında önemli bir engeli oluşturur.

Ulus-olma girişimini ve bunu İngiltere'nin uyguladığı tarzda milli ekonomiye kanalize etmeyi ilk kavrayan ülke Fransa olmuştur. Bu ülkede, yüzyıllarca ekonomiyi ve ticareti onur kırıcı bir iş olarak kabul eden soylu sınıf, yeniden canlanarak, milli bağımsızlık yolunun güçlü bir ekonomiden geçtiğini anlamışlardır. 1750'li yıllara ait bu anlayış, aynı zamanda Fransız devriminin hazırlanmasında etken unsur olmuştur. Almanya ise bu anlayışı, ancak 1800' lü yıllarda kavrayabilmiştir. Yine erken bir vakitte ulus-olma bilincine yönelen ülkeler ise ABD ve Japonya olmuştur. Fukuyama'ya göre, "gerek Almanya ve Japonya'da, gerekse ABD' de şirketler dünyasını yaratan iş elitleri ırk, din ve etnik açıdan homojenlik gösteriyorlardı. Nitekim Amerikan şirketlerinin direktörleri Fukuyama'ya göre, artık 19.yüzyıldan itibaren WASP (Beyaz-Anglo-Sakson-Protestan) nitelikli idi.³

Yabancı-soylulara dayanan Hanedan-i Osmani veya Patrimonial yönetim biçimi, Gökalp sosyolojisinin hareket noktasını oluşturur. Halk ve aydınlar, kültür ve medeniyet, seçkinler (güzideler) teorisi, Türkçülük eğilimleri ve millileşme tezleri tümü ile Gökalp düşünce sisteminin ana unsurlarını teşkil eder. Halk Fırkası için hazırladığı "Halkçılık", "Milliyetçilik", "İnkılapçılık" ve "Laiklik" ilkeleri tümü ile kozmopolit bir elitist kadronun varoluş nedenine bir protestodur. Gökalp etkili Resmi teori de, bu çizgide ilerlemektedir. Türk Medeniyeti Tarihi, Türkçülüğün Esasları, Türk Töresi, Türkleşmek-İslamlaşmak ve Muasırlaşmak gibi temel eserleri de, "Türk'e dönme, "Türklük"te bütünleşme olgusunun sistematüğini teşkil etmektedir.

³ François Fukuyama, Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, s.247, İş Bankası Yayınları, 1998.

Gökalp, ne bir medeniyet teorisyeni, ne bir filozof, ne de bir düşünce tarihçisidir. Gözlendiği üzere, dönemin sosyoloji biliminin yöntem ve kurallarına dayanarak, ümmetten millete geçişin paradigmasını ortaya koyan, tamamen Türk toplum yapısının gerçeklerine dayalı pragmatik eğilimli bir toplum bilimcisidir. Emil Durkheim, August Comte gibi sosyal bilimciler de dönemlerinin yapısal sorunlarına eğilmişler ve sosyoloji biliminin ışığı altında toplumsal gerginliklere çözüm yolu aramış, pratik yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Nitekim, Durkheim'ın Fransa' da intihar olgusu üzerindeki geniş kapsamlı araştırması, günümüzde de değerini sürdürmektedir. Gökalp'e de aynı gözle bakmak gerekir. O da, Türk toplumunun reel sorunlarına, özellikle "ümmetten millete" geçme gibi önemli alt yapı sorununa çözüm arayan bir düşündürüdür. Onu, gereksiz mitos ve düşünce kalıpları ile belirli yönlere itmenin veya yerleştirmenin bir anlamı olmazsa gerek.

Artık, altı yüz yıllık bir devlet, "imparatorluk" biçiminden "millet" aşamasına geçecekti. Tek adamı temsil eden patrimonial bir yönetim tarzı terk edilecek, halkın egemenliğine dayalı bir cumhuriyet sistemi oluşturulacaktı. Bu bir restorasyon, yeniden kuruluş dönemidir. Toplum dinamikleri bu oluşum doğrultusunda biçimlenecektir.

Toplumun yeniden oluşumunda, örneğini İngiltere, Fransa ve Almanya'da gözülediğimiz üzere, seçkin grupların millileşmesi gerekiyordu. WASP teori, Meiji dönemleri de benzeri atılımları gerçekleştirmişlerdi. Bir başka yol yoktu.

Niçin Aydın sosyolojisi? Gökalp'e göre: "Milleti bir insan kabul edersek, dimağını, zekâsını ve ideolojisini de güzidelere (seçkinler) benzetiriz. Hükûmet dimağ değildir. Hükûmet bu güzidelerin attığı fikirleri kabul eder, uygular. Demek ki asıl hükûmet seçkinlerdir. Çünkü, demokrasi avamın (halkın) ve cahillerin egemenliği değil, güzidelerin egemenliğidir."⁴

Gözlendiği üzere, Gökalp'te rastladığımız bu seçkinler teorisi, günümüzde klasik demokrasinin eleştirisini yapan çevrelerce, özellikle Maurice Duverger ve Gunnar Myrdal gibi, azınlık veya elitler demokrasisini ileri süren görüşlere öncülük yapabilecek niteliktedir.

⁴ Ziya Gökalp, Halk ve Güzideler (Enver Behnan Şapolya, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, s.119-123, İstanbul, 1943).

Döneminde, elitlerin dolaşımı teorisini ileri süren V. Pareto' nun da seçkinler teorisine tanık olmaktadır. Ancak, Pareto seçkinlerin dolaşımı denilen bir görüşe eğilim gösteriyordu. Buna göre, her toplumda yönetimi elinde bulunduran bir elitler (güzideler) grubu, bir de çoğunluğu oluşturan aşağı sınıf (lower class) vardır. Elitler veya seçkinler bir azınlık aristokrasisidir. Bütün elitler kısa veya uzun bir süre içinde çökmeye mahkûmdurlar.⁵

Pareto'nun seçkinlerin dolaşımı üzerine geliştirdiği bu aydın sosyolojisi, kaderci bir yaklaşımla sona ermektedir. Oysa, Gökalp'te durum tamamen farklıdır. Ona göre, uygarlığın dengesi için aydın-halk diyalogu veya bütünleşmesi esastır. Çünkü, aydın uygarlığın (medeniyetin), halk ise kültürün taşıyıcısıdır. Uygarlık ve kültür, bu çift kavram, Gökalp sosyolojisinin anahtar unsurunu oluştururlar. Bu iki kavram arasında bir entegrasyon vardır. Çünkü, aydın yabancı okullarda eğitilmiş, yabancı kültür ve değerlerle büyümüşdür; bu nedenle Gökalp' in deyimini ile "kozmpolitir". Bu nedenle de, milli kültürden yoksundur; milli kültür halktadır. Seçkinlerin dolaşımı süreklilik kazanmak istiyorsa, Gökalp'e göre güzidelerin halka gitmesi ve kendilerinde eksik olan kültürü kazanmak suretiyle millileşmeleri gerekmektedir. Halk-aydın diyalogu -kanın tazelenmesi anlamında- Gökalp'i, Pareto'nun elitlerin sirkülasyonu görüşünden uzaklaştırır, daha da anlamlandırır.

Gökalp' in seçkinler teorisi, bir anlamda kendi toplumuna bakış açısı (frame of reference) ve kognisyonlarının bir ürünüdür. Oysa, Pareto' nun sistemi ulus-devlet kimliğini kazanmış İtalyan birliğinin bir yansımasıdır. Konu, iki ülkenin sosyal yapısı ve kültürel oluşumundan kaynaklanmaktadır.

Aydın-halk diyalogu, aynı zamanda kültür-uygarlık bütünleşmesi için de gereklidir. Aksi takdirde, uygarlık iktibas (borrowing) yaratıcı niteliğini kaybederek, taklit süreci içine girer. Çünkü, halktan kopmuş, yabancı okullarda yetişmiş, kozmpolit seçkinlerin uygarlık odak noktalarından yapacakları kültür iktibasları, yerlilik (nativistic) kimliğini dejenere edebilir. Bu nedenle, güzidelerin -seçkin grupların- halka gitmesi ve halktan milli değerleri alarak millileşmesi gerekmektedir.⁶

Aydın sosyolojisi, Gökalp açısından incelendiğinde temel unsur, yüzyıllarca halktan uzak yaşamış, halkını dışlamış yabancı soylu grupların

⁵ Pitirim A.Sorokin, Yüzyılımızın Sosyoloji Teorileri, s.80-81, Cilt:I, 1949.

⁶ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s.36, Serdengeçti Yayınları, Üçüncü baskı, 1950. Keza, Mehmet Kaplan (hazırlayan), Türkçülüğün Esasları, s.104-105, 1972.

millileşmesi -deyim yerinde ise Türkleşmesi- gerekmektedir. Gökalp'i Kemalist sistemle özdeşleştiren hassas nokta da buradan kaynaklanmaktadır. Gökalp'in deyimini ile Enderun'da yetişmiş, yabancı soylu "devşirme" unsurların, halka yönelerek milli kültürü almaları ve katarsisa olmalarının bir başka yol da yoktur.⁷

Kemalist sistemin "halkçılık" ilkesi ile Gökalp'in sosyolojik içerikli "Halka Doğru" yaklaşımı günümüz açısından demodik milliyetçiliğin en anlamlı örneğini ortaya koymaktadır. Gökalp, fantastik veya ırkçı-şövenist türde Nazi tipi bir milliyetçilik yerine, tamamen Türk toplumunun kültür ve değerlerine yönelik gerçekçi bir milliyetçiliğe yönelmektedir.

Kültür ve medeniyet (uygarlık) ayrışımına, Gökalp'in mensup bulunduğu Durkheim sosyolojisinde rastlamıyoruz. Durkheim'a göre kültür ve uygarlık en yüksek insani değerlerdir. Oysa, Amerikan sosyolojisinde, özellikle Mac İver' da (1931) ilk kez kültür ve uygarlık ayrımına tanık olmaktayız. Bu ve benzeri yaklaşımlar, Gökalp sosyolojisinin çağın toplumsal dinamiklerine ne ölçüde yatkın olduğunu gösteren kanıtlardır.⁸

Gökalp sosyolojisinde bir diğer orijinal nokta da, yukarıda belirttiğimiz üzere, kültür ve uygarlık arasındaki karşılıklı ilişkiler sistemidir. Batı sosyolojisinde ise bu iki kavram birbirine karşıt unsurlar olarak belirlenir. Öyle ki, Ferdinand Tönnies'in Cemaat ve cemiyet ayrışımını; Uriel Heyd'in, Gökalp için kaynak olarak göstermesi, kanımca önemli bir yanlıdır. Çünkü, Gökalp kültür ile medeniyet arasında bir zıtlama değil, bir ilişkiler sistemi olduğu kanısındadır. Bunu en iyi şekilde, "Hars ve Tehzib" adlı makalesinde gözlemekteyiz.^{****} Çünkü, seçkin gruplar (güzideler) uygarlığı temsil etmelerine karşın, milli kültürden yoksundurlar; halk ise uygarlığa sahip değildir. Eğer, bir kültür sistemi uygarlıktan yararlanarak, kanını tazeleme anlamında, yenileşmeye uğramadığı takdirde donup-kalıplaşır. Bu ise kültürün

⁷ Gökalp'in "Halk'a Doğru" sloganını Uriel Heyd, 19.yüzyılın yarısında Rusya' da ortaya çıkan "halka gitme" hareketinin bir yankısı olarak düşünmektedir. Kanaatimce, bu görüş bir etkilenmekten ziyade bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Çünkü, Gökalp Halkçılığı, Heyd'in deyimini ile populizm'i, bir araç olmaktan ziyade, öğretisinin bir gereği olarak algılamaktadır (Uriel Heyd, Türk Ulusçuluğunun Temelleri, s.69).

⁸ R. M. Mac Iver, *Society: Its Structure and Changes*, chapt.12, 1931. Keza, Morris Ginsberg, *Sociology*, 1934, s.45-52.

^{****} Gökalp, başlangıçta Fransızca (cultive =ekip-biçme) anlamında kullanılan kültür sözcüğünü, Arapça aynı anlama gelen "hars" sözcüğü ile karşılamıştır. Ancak, son yıllarda kullanılan "ekin" gibi hars da tutunmamıştır.

ölümü demektir. O halde kültür ve uygarlık birbirine muhtaç iki sosyolojik olgudur.

Kültür sistemindeki yenileşmeye yönelik bu eğilim, Gökalp açısından kültür nesnesinin taşıyıcılığından gelmektedir. Gökalp'e göre, Fransızca kültür sözcüğünün, biri hars (milli kültür), öteki de tehzib (işlenmiş kültür) olmak üzere ikili anlamı vardır: "Hars (kültür) demokratik, tehzib veya işlenmiş kültür ise aristokratiktir. Bir insan milli kültürünün etkisiyle belki de ilkin kendi öz kültürüne yönelir; ancak tehzib görmüşse başka ulusların da kültürünü sever, onların lezzetlerini tatmaya çalışır. Bu anlamda, tehzib temas ettiği insanları biraz hümanist, biraz hoşgörülü, her ulusa karşı iyilik ister ve eklektik yapar."⁹

Gözlendiği üzere, Kültürün bu insanîyetçi yöndeki açılımı, günümüz anlamı ile uluslar arası veya küresel ilişkilere zemin hazırlayabilecek bir çizgidedir. İşlenmiş kültür (tehzib), aynı zamanda, milli kültürle uygarlık arasındaki ilişkiyi sağlamak suretiyle canlılığını sürdürebilmektedir. Gökalp'e göre, tehzib -işlenmiş kültür- yalnız yüksek öğrenim görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş gerçek aydınlara özgüdür.

Kısacası, Gökalp sosyolojisinde kültür ve uygarlık kalıpları (patterns), Leibnitz'in "monad"ı gibi, ne içerden ne de dışardan etki almayan kapalı bir sistem değildir; aksine karşılıklı ilişkileri ortaya koyan esnek bir niteliğe sahiptir.

Kültür kavramına bu tür bir yaklaşım, Gökalp sosyolojisinde bir anlamda yabancı tarihsel seçkin gruba yönelik gizli (latent) bir tepki olabilir. Gelenekli Osmanlı toplum yapısından bu yabancı soylular, eğer halkı ile bütünleşmediği takdirde, hem ulus-devlet olmanın hem de kalkınmanın tüm yolları tıkanmış olacaktır.¹⁰

Sonuç olarak, Gökalp sosyolojisinin temel eğilimi; bunalımlı bir dönemin toplum yapısına bağlılık kazandırmak ve Batı uygarlığı karşısında tutum ve zihniyet kalıplarını ortaya koymak suretiyle, millileşme sürecini

⁹ Orhan Türkdoğan, Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, Ankara.

¹⁰ Yabancı soyluların hem Osmanlı toplum yapısı hem de Cumhuriyet sonrası dönemlerdeki rolleri ve kimlikleri için Bkz. (1) Orhan Türkdoğan, Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı, Çamlıca Yayınları, 2002; (2) Orhan Türkdoğan, Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi, 2003, Timaş yayınları, İstanbul.

gerçekleştirmektedir. Bu nedenle, Gökalp Türk sosyoloji geleneğinde, bir ulus-devlet düşünürü olarak yerini almaktadır.

ABSTRACT

The Structure of the Intellectual Class According To Gökalp's Sociological View

20th century Turkish sociology is largely about Gökalp. His era is the restoration period of the nation-government process which also constitute the ideology of the Republic. The reason for that is because the traditional Ottoman society continued to carry on the ideology of the worldwide Muslim community and has excluded the fact of nation-building. However, the West has risen to the nation-government level three centuries ago. Gökalp's sociology constitutes the progressive steps of transforming from the worldwide Muslim community into nation. Therefore, first of all the intellectual class which directs the society should become united with the nation as a whole and become nationalistic. The Patrimonial Ottoman administration form is under the direction of a cosmopolit intellectual class.